

Oponentský posudek na disertační práci Ing. Mgr. Martina Slabocha „Změny v pohřbívání v obci Úhonice ve 20. a na počátku 21. století.“ Ústav etnologie FF UK v Praze 2009, 218 s.

Ve své disertaci si dal Mgr. Slaboch za úkol zjistit příčiny, které ve 20. a na začátku 21. století vyvolaly změny ve způsobech pohřbívání v středně velké obci, ležící nedaleko na západ od Prahy. Práci rozčlenil do osmi výkladových kapitol, dvou částí seznamů a příloh. Vytyčil si čtyři hlavní výzkumné otázky: 1. Jak se změnil způsob pohřbívání ve vybrané obci a zvoleném čase; 2. Které nové způsoby a varianty pohřbů se objevily; 3. Které pohřební zvyky a proč zmizely; 4. Proč narůstají pohřby bez obřadu (str.7). Z uvedených otázek je patrné, že způsob pohřbívání bude zkoumán v rovině procesů sociokulturních, etických, světonázorových změn, spojených s konkrétní obřadní praxí.

Jako místní rodák autor vychází z dlouhodobé znalosti prostředí, které v obci cílevědomě zkoumal dvacet let, dále ze studia matrik zemřelých, kronik, fotografií, parte, světské a církevní pohřební legislativy a statistiky. Z vyjmenovaných metod (s.12-13) v práci uplatňuje zejména kvantitativní metodu v kombinaci s metodou kvalitativní. Výsledky svého výzkumu shrnuje zejména v 7. kapitole a v části nazvané Diskuse a závěr. Z textu lze dovodit, že autor se snaží doložit proces změn s podporou poznatků o snižování počtu pohřbů do země a rozšiřování kremací v 20. a 21. století, o ztrátě duchovního rozměru pohřbívání, vázaného na pokles církevních pohřbů a pohřbů bez církevní rozluky a s vymizením zájmu o udělování svátostí. Sleduje nárůst civilních rozloučení a pohřbů bez obřadů, kterými dokládá současný stav. Změny spojuje zejména s postupující sekularizací společnosti, rozšířeným ateizmem, ekonomickými nároky pohřbu a s vytěšňováním smrti z myšlení lidí. Značný význam autor připisuje výkladu organizace pohřebnictví, jeho legislativě a technickým podmínkách nakládání s těly zesnulých v pohřebních ústavech. V umírání mimo domov, v převzetí mrtvého specializovanými ústavy, v zkracování času a mizení prostoru pro realizaci pohřebních úkonů vidí příčiny proměn zvyků, z nichž některé nenávratně mizí. Svou roli sehrávají i vlivy spojené s tzv. privatizací smrti. Ke kladům práce patří popisy tradičních úkonů a jevů současné obřadní kultury s využitím pramenného a listinného materiálu, fotografické a další dokumentace, grafického znázornění i komentovaných statistik. Třeba ocenit pokus o reflexi pohřbů z pohledu praktik pohřebních a církevních institucí a státní správy, dokládajících současné představy a postupy při rozloučení se zesnulým a jejich vliv na průběh obřadů. Umožňuje to přehlédnout současnou podobu kulturních vzorů, formujících vztah k zemřelému a ke způsobu jeho pohřbení.

Přínos autorových názorů snižuje skutečnost, že výzkumné cíle sleduje v nesoustavném a předmětně poněkud roztěkaném popisném a výkladovém rámci, poznamenaném nevyvážeností a povrchním zpracováním klíčových témat. Nesoustředěnost na hlavní záměr podtrhují četné okrajové odkazy a odbočky k běžně dostupným informacím, jejichž obsáhlé citace nejsou ve většině případů interpretačně provázány s cílem práce. Tento obecný dojem pramení z nedůsledného sledování linie zvoleného tázání, které předpokládá objasnění řady širších souvislostí a konceptů, jenž práce postrádá. Povšimnu si podrobněji problematičnosti autorova přístupu k stanoveným etapám dokladování změn statistickými daty. V práci lze najít čtyři období, jimiž Mgr. Slaboch časuje sledování procesu změn. Nezbytnost srovnávacího východiska zmiňuje až v závěru práce, kdy hovoří o jakémisi „ustálení“ pohřebního ritu na našem území přibližně od 13. do počátku 20. století (s. 172). Přijmeme, že tím vyjadřuje vědomí nutnosti jisté srovnávací základny. Přesto v samostatné kapitole o historii pohřbívání nenajdeme žádnou zmínku k předmětu práce, tedy k podstatné typologii znaků onoho „ustáleného“ období, zato však příklady z pohanských, židovských, antických a dalších zdrojů. Mám za to, že jde o jeden z významných nedostatků. Autor pracuje s nějakým neurčeným stavem funebrální obřadnosti v minulosti a používá jeho fikci k sledování změn ve 20. století, přičemž abstrahuje od projevů trvání, kontinuity a životnosti jevů, doložených zejména v materiálu z 19. století. Jejich charakteristika v paralelně praktikovaných symbolických formách církevně křesťanské liturgie a lidového křesťanství s přežíváním úkonů z pohanského kulturního dědictví by poskytla věcný základ následného studia změn pohřbívání ve 20. století. Analýza těchto východisek by přiměla autora zabývat se problémy z pohledu vlivu paradigmatických proměn na charakter pohřebního rituálu i ve vztahu k místním podobám pohřbívání. Mgr. Slaboch člení 20. a 21. století na období 1900 – 1967 a dále na dva dvacetileté úseky. Uplatnění zvolených dvacetiletí pro sledování ukazatelů změn v pohřbívání pokládám za nedomyšlené, neboť fakticky zamlžují jinou, podstatnější časovost průběhu duchovních, ideologických, politických, správních a dalších okolností změn reflektovaných ve způsobech pohřbívání.

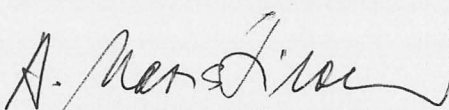
Problematický se jeví autorův způsob objektivizace poznatků z kvalitativních výzkumů, jejichž prezentace vyvolává dojem osobního převyprávění konkrétních jevů či postojů. V seznamu uvádí 7 informátorů, z nichž jen jeden je ve věkové skupině do 40 let (kaplan ze Sv. Kopečku u Olomouce), jeden bez udání věku a ostatní mají přes sedmdesát roků, případně již zemřeli. Přitom nositeli rozhodnutí o způsobu pohřbení a vykonávání místně osvojených rituálních úkonů jsou pozůstalí v škále věkové, genderové, příbuzenské a sociokulturní určenosti. Autorem zdůrazňovaná znalost prostředí by měla být zúročena

využitím takovýchto poznatků k modelování signifikantů skupinových odlišností a shod místních obyvatel při diferenciaci postojů k pohřbívání, kterému je v práci věnována jen povšechná pozornost. Takový přístup je nezbytným předpokladem porozumění utváření současných motivací, zájmů a potřeb, navazujících na výzkumné cíle. Ke zkoumanému tématu dnes existuje nabídka podnětných religionistických, kulturně antropologických, sociálně psychologických, sociologických a dalších studií, které autor dostatečně nevyužil. Z etnologické literatury jde např. o metodicky propracovaný výzkum současných forem pohřbívání v obcích ve vybraných českých oblastech od Ivy Heroldové, který by autora jistě inspiroval (mimo jiné i k využití dalších relevantních forem kvantitativních výzkumů).

Myslím, že problematičnost konceptu předložené práce pramení i z neúměrné pozornosti jednomu z rozměrů způsobu pohřbení - technologii, a to na úkor sledování jeho místa v rituálním komplexu pohřbívání. K uvedeným výhradám přiřazuji i obousměrné autorovy extrapolace dat z jiných zdrojů za celou ČR na situaci v Úhonicích a naopak. Údaje o způsobech pohřbívání v této obci v sledovaných obdobích a v uvedených ukazatelích oscilují v závislosti od zaujímaných pozic zesnulých a jejich rodin. Dynamiku změny bychom mohli konstatovat v roce 2008, ale její trvalost je v tuto chvíli bez záruky. Obdobná zobecnění z pohledu optiky velkých měst neplatí ani při pohřbech do země, jejichž četnost v středně velkých obcích i jinde je např. moravských regionech nadále významná. Chci také upozornit, že popis liturgických úkonů není vyvážen pozorností k civilním konceptům slovního rozloučení smutečních řečníků se zemřelými.

Odborné zodpovězení otázek typu „proč zmizely pohřební zvyky“ a „proč narůstají pohřby bez obřadu“ nevyžaduje jen rozvážné zvolení relevantní metodologie, ale i jazyka. Myslím, že s tím zcela nekoresponduje místy až kronikářsky popisný styl a výklad jevů. Četnost nepropracovaných formulací a žel i gramatických prohřešků by svědčila o ukvapeném předložení práce. Vzhledem k uvedeným připomínkám nedoporučuji disertaci v této podobě k obhájení na katedře etnologie FF KU v Praze a navrhuji, aby ji Mgr. Ing. Slaboch dopracoval a znovu předložil.

Brno, 12. 5. 2009

PhDr. Alexandra Navrátilová, CSc.